Mežu elementi: ieteikumi dabai tuvākai meža apsaimniekošanai

VIESTURS ĶERUS,
viesturs@lob.lv

Foto: Ilze Priedniece

Ja Tu lasi šo rakstu, Tu droši vien esi LOB biedrs. Ja Tu esi LOB biedrs, Tev rūp putni. Un, ja gadījumā Tev pieder mežs, Tu droši vien gribētu zināt, kā saimniekot šajā mežā tā, lai tas nodarītu putniem pēc iespējas mazāk ļaunuma. Lai palīdzētu meža apsaimniekotājiem, kas gribētu saimniekot ar dabai tuvākām metodēm, esam sagatavojuši video sēriju "Mežu elementi", kas atrodama LOB *YouTube* kontā, kur dažādi speciālisti izskaidro dažādu mežu elementu nozīmi. Aicinu noskatīties šos video, bet tiem, kam nav laika vai iespēju skatīties video internetā, piedāvāju īsus rakstiskus ieteikumus saudzīgākai meža apsaimniekošanai.

Lai saimniekotu mežā draudzīgi dabai kopumā un putniem konkrēti, svarīgi redzēt mežu nevis kā koksnes lauku, kurā raža ienākas ļoti lēni, bet gan kā ekosistēmu, kā dzīvotni. Jā, mežā koki ir svarīgi, bet tie nav vienīgie meža iemītnieki, un visi meža apdzīvotāji ir saistīti savstarpējā sistēmā un atkarīgi ne tikai cits no cita, bet arī no vides apstākļiem. Turklāt atšķirībā no ierastās kailcirtēs bāzētās mežu apsaimniekošanas, kurā prioritāte ir tas, ko no meža var paņemt, putniem draudzīga mežu apsaimniekošana nozīmē skatīties uz to, kas mežā paliek.

Etalonam, ar kuru salīdzināt, vai saimniekojam dabai draudzīgi vai vismaz ar dabai tuvākām metodēm, vajadzētu būt dabiskam mežam un tajā notiekošajiem procesiem.

Protams, no dabas viedokļa raugoties, vislabāk būtu mežu vienkārši necirst. Nenocirsts mežs ir īpaša dabas vērtība, raugoties no diviem viedokļiem. Pirmkārt, pie arvien augošās kopējās mežizstrādes intensitātes katrs nenocirstais meža nogabals kļūst aizvien neaizvietojamāks. Otrkārt, mežs, kas atstāts dabiskai attīstībai, kļūst arvien dabiskāks un līdz ar to arī vērtīgāks.

Taču turpmākajā rakstā pieņemšu, ka jūsu mērķis ir ne tikai saglabāt mežu putniem, bet arī iegūt no tā kādu labumu sev. Ja jums ir dārzs, droši vien arī jūs tā vērtību nerēķināt pēc tā, cik naudas varētu iegūt, nocērtot dārzā augošos kokus, un, ja šo lasāt, es pieņemu, ka arī sava meža vērtību nemērāt tikai iegūstamajos kubikmetros, apzinoties, ka mežs mums sniedz daudz vairāk nekā koksni pat tad, ja šī devuma vērtību ne vienmēr ir viegli aprēķināt naudas izteiksmē.

Dabiskā, cilvēka neskartā mežā koks kā jau dzīvs organisms nodzīvo savu mūžu un mirst. Ja mežu neietekmē cilvēks, mirušie koki mežā paliek, līdz pilnīgi sadalās, kļūstot par meža augsni. Līdz ar to meža pamatiedzīvotāji daudzu gadu tūkstošu laikā ir pielāgojušies tam, ka mežā ir sastopami dažādi miruši koki – gan stāvoši, gan krituši, gan svaigi, gan satrūdējuši. Ja runājam tieši par putniem, mirušie koki var būt gan barošanās vietas (piemēram, dzeņiem), gan ligzdošanas vietas (piemēram, dobumperētājiem vai mizložņai, ja koks ir stāvošs, vai paceplītim, ja koks izgāzies ar visām saknēm), gan dziedāšanas "posteņi" (kritalas mežirbei un paceplītim, nokaltuši stumbeņi dzeņiem, kas gan "dzied" bungojot), gan medību "posteņi" (plēsīgajiem putniem), gan pretēji – slēptuves uz zemes ligzdojošo putnu ligzdām un arī pašiem putniem. Tātad viens no dabas elementiem, kas mežā noteikti jāsaglabā, ja gribat saimniekot putniem draudzīgi, ir mirušie koki.

Vairāk informācijas: videofilmā
"Mežu elementi: mirušie koki | Jura mežs II"

Ja mirušu koku mežā nav, tad dzeņiem tur nebūs, ko darīt, un, ja mežā nebūs dzeņu, nebūs arī to izkalto dobumu, kuros varētu ligzdot citi putni, kas paši dobumus izkalt nespēj. Lai dobums kokā izveidotos pats no sevis (piemēram, iztrupējot nolūzuša zara vietai), kokam lielākoties jābūt patiešām vecam. Tātad tādos mežos, kādi visbiežāk redzami Latvijā, sekundārajiem dobumperētājiem (t. i., putniem, kas ligzdo dobumos, bet paši tos nekaļ) atliek vien paļauties uz dzeņiem. Un uz to, ka meža apsaimniekotājs dzeņu sadobumotos kokus atstās mežā.

Ministru kabineta "Noteikumi par koku ciršanu mežā"[1] prasa saglabāt vien pašus lielākos dobumus – tos, kuru diametrs pārsniedz 10 centimetrus. Tik lieli nav pat visi melnās dzilnas kaltie dobumi, un tie no jums, kas kādreiz gatavojuši kādu putnu būrīti, zinās, ka lielākajai daļai Latvijas dobumperētāju putnu nepieciešami dobumi (vai būrīši) ar mazāku ieejas diametru. Tātad labāk būtu nevis izvietot mežā būrīšus, bet saglabāt dabiskās ligzdošanas vietas – visus esošos kokus ar dobumiem.

Vairāk informācijas: videofilmā
"Mežu elementi: dzeņu dobumi"

Kamēr koks dzīvo, tikmēr koks aug. Tāpēc cilvēka neskartos vecos mežos, kur kokiem ļauts nodzīvot dabisko mūžu, tie var izaugt lielāki nekā saimnieciskos mežos. Lielos kokos dobumus var izkalt lieli dzeņi, piemēram, lielākais no Eiropas dzeņiem – melnā dzilna. Pēc melnās dzilnas šajos dobumos var iemitināties citi putni, kam nepieciešami lieli dobumi, piemēram, bikšainais apogs vai meža balodis. Lieliem, veciem kokiem ir arī lieli zari, un šādi zari ir nepieciešami, lai noturētu lielas ligzdas. Māris Strazds savulaik noskaidrojis, piemēram, to, ka melnā stārķa ligzdas koka vidējais vecums ir no 93 gadiem bērzam līdz 206 gadiem priedei (Strazds 2011). Droši vien lieki atzīmēt, ka visām koku sugām vidējais koka vecums, kurā ligzdo melnais stārķis, stipri pārsniedz Meža likumā[2] noteikto vecumu, pēc kura sasniegšanas šos kokus ļauts nocirst.

Un vēl veciem kokiem ir rievaina miza, kurā slēpties kukaiņiem, bet putniem (piemēram, vidējam dzenim) – tos atrast un ar tiem baroties.

Vairāk informācijas: videofilmā
"Mežu elementi: lielie koki | Imanta mežs III"

Kopš šī gadsimta sākuma Meža likums prasa izcirtumos saglabāt t. s. "ekoloģiskos kokus", tā palielinot iespēju arī nākotnes mežos redzēt vecus kokus, taču obligātais saglabājamo koku skaits – pieci koki uz hektāru – ir ļoti neliels. Daļa no šiem kokiem, pieraduši augt citu koku aizvējā, drīz ies bojā. No mirušās koksnes pieejamības viedokļa tas nav slikti, bet par nākotnes melno stārķu ligzdas kokiem tie nekļūs. Pat tad, ja visi ekoloģiskie koki sagaidītu nākamo meža paaudzi, to skaits būtu daudz mazāks nekā dabiskā mežā. Zinātnieku aplēses liecina, ka mūsu reģiona mežos uz hektāru vajadzētu būt 10–20 kokiem, kuru stumbra diametrs krūšu augstumā pārsniedz 70 centimetrus (Nilsson *et al.* 2003).

Tātad, cenšoties saimniekot ar dabai tuvākām metodēm, vajadzētu saglabāt pēc iespējas vairāk ekoloģisko koku – vēlams, vismaz 30 kokus uz hektāru. Vislabāk koksni iegūt izlases cirtēs, nevis kailcirtēs. Tomēr, arī saimniekojot ar izlases cirtēm, svarīgi raudzīties, lai daļa lielāko koku tiktu saglabāta. Citādi arī pēc vairākām izlases cirtēm var izrādīties, ka lielu koku mežā vairs nav.

Vairāk informācijas: videofilmā
"Mežu elementi: ekoloģiskie koki"

Reizēm var šķist, ka vecā, dabiskā mežā arī visiem kokiem vajadzētu būt veciem. Šāds priekšstats varētu rasties, ja domājam par mežu kā parku (kur aug tie koki, kas iestādīti, bet jaunajiem augt nav ļauts) vai par mežu pēc kailcirtes (kur lielākā daļa koku ir viena vecuma). Patiesībā dabiskā mežā koki ir dažāda vecuma. Kādā brīdī dzīvie koki iet bojā, kļūstot par meža ekosistēmai tik svarīgajiem mirušajiem kokiem, bet daba, kā zināms, nemīl tukšumu – veco koku vietā aug jauni. Ja veco koku bojāejas iemesls nav bijusi kailcirte, tad brīvas vietas jaunajiem kokiem veidojas nevis vienlaikus lielās platībās, bet pakāpeniski, un tā veidojas dažādvecuma meži, kur var redzēt gan ļoti vecus un vidēja vecuma kokus, gan pavisam jaunus kociņus. Un vēl jau ir kociņi un krūmi, kas jūtas labi lielo koku ēnā un nemaz negrasās aizsniegties līdz

[1] Ministru kabineta noteikumi Nr. 935 "Noteikumi par koku ciršanu mežā" (pieņemti 18.12.2012., spēkā no 01.01.2013.). https://likumi.lv/ta/id/253760-noteikumi-par-koku-cirsanu-meza.

[2] Meža likums (pieņemts 24.02.2000., spēkā no 17.03.2000.). https://likumi.lv/ta/id/2825-meza-likums.

meža galotnēm. Mazos kokus, kas varētu izaugt lieli, ja tiem dotu iespēju, sauc par paaugu, bet tos kociņus un krūmus, kas mazi arī paliks, – par pamežu. Arī šie mazie koki un krūmi ir putniem svarīgi. Mežirbei nav ko meklēt mežā bez pameža, un arī citiem putniem mazie kociņi un krūmi var būt svarīgi gan kā barošanās, gan kā ligzdošanas vietas.

Vairāk informācijas: videofilmā **"Mežu elementi: pamežs | Jura mežs III"**

Vēl vairāk nekā lielo koku ēnā krūmu ir tur, kur mežs beidzas – mežmalā. Mežmalās (tāpat kā citās ekosistēmu robežjoslās) novērojama īpaša sugu daudzveidība. Ja mežs satiekas ar lauksaimniecības zemi, tad mežmalā var novērot gan meža putnu sugas (piemēram, zīlītes), gan lauku putnu sugas, gan sugas, kas ligzdo kokos vai krūmos, bet barojas atklātās vietās (piemēram, ausainās pūces un brūnās čakstes). Savukārt mežu un purvu robežjosla var būt medņa un klinšu ērgļa dzīvotne. Īpašas dzīvotnes ir arī upmalu meži, ko iecienījis, piemēram, mazais dzenis.

Purvmalu un upmalu mežus vairāk vai mazāk aizsargā likums. Attiecībā uz mežmalām pie lauksaimniecības zemēm drīzāk jāteic, ka mazāk. Ministru kabineta "Noteikumi par koku ciršanu mežā" paredz, ka mežmalā "saglabā daļēju apaugumu tādā apjomā, kas netraucē meža atjaunošanu, darba aizsardzības prasību ievērošanu, kā arī tūrisma objektu un atpūtas vietu ierīkošanu". Tad nu atrunas par "daļēju" apaugumu, kas "netraucē" visu iespējamo, noved pie tā, ka prasība par mežmalas saglabāšanu dzīvē netiek ievērota. Ja gribat mazināt koksnes ieguves negatīvo ietekmi uz putniem, vajadzētu tomēr saglabāt mežmalu 10–30 metru platībā, tajā saglabājot visu no zemsedzes līdz pirmā stāva kokiem. Latvijas kailcirtstajā ainavā saglabātas mežmalas var būt arī elements, kas mazina mežu fragmentāciju, ļaujot pārvietoties un izplatīties sugām, kas izvairās no klajumu šķērsošanas.

Svarīgi gan piebilst, ka šeit runāju par mežmalām, kas robežojas ar atklātu vietu (ar to nedomājot nesen nocirstu kailcirti) un kas pakāpeniski veidojas ilgā laikā, mežkopja Kriša Meldera vārdiem runājot, pārklājot mežu kā ar ādu (Melderis 1995). Kailcirtes robeža ar nenocirsto mežu parasti ir plika – kā dzīvnieks ar atsegtām ribām – bez dabiski veidojušās mežmalas struktūras. Tāpat jāatceras, ka vairāki aizsargājamu sugu putni (piemēram, melnais stārķis un trīspirkstu dzenis) vairās no mežmalām un dzīvo dziļi mežu iekšienē. Tāpēc nevajadzētu radīt sev ilūziju, ka kailcirtes ar to radīto mežu fragmentāciju ir tieši tas, kas nepieciešams meža putnu daudzveidības uzturēšanai.

Vairāk informācijas: videofilmā **"Mežu elementi: mežmala"**

Visbeidzot, tiecoties uz dabai tuvāku meža apsaimniekošanu, nevar runāt tikai par koksnes ieguvi, bet jārunā arī par meža atjaunošanu. Jēdziens "meža atjaunošana" gan parasti attiecas uz kailcirtes sekām, un atbildīgam meža saimniekam vajadzētu, cik vien iespējams, vairīties no kailciršu izmantošanas. Tomēr vienalga, vai tomēr izmantojat kailcirtes vai saimniekojat ar izlases cirtēm, priekšroka būtu dodama mežu dabiskai atjaunošanai. Dabiska atjaunošana nodrošinās to, ka mežā augs tieši tie koki, kuri attiecīgajos apstākļos jūtas vislabāk, un nevajadzēs pēc 20–30 gadiem konstatēt, ka, izvēloties stādāmos kokus, esat kļūdījies un tagad viss ir pagalam un jāsāk no jauna. Turklāt mežam "jārēķinās" ne tikai ar esošajiem apstākļiem, bet arī ar vairāk vai mazāk neprognozējamiem riskiem nākotnē. Dabiskā atjaunošana nodrošinās koku sugu daudzveidību mežā un līdz ar to lielākas iespējas mežam kopumā izdzīvot, "lai ar' kādi vēji pūš".

Literatūra

Melderis K. 1995. Meža vakari. 3. izdevums. Rīga: SIA "Lauku Avīze".

Nilsson S. G., Niklasson M., Hedin J., Aronsson G., Gutowski J. M., Linder P., Ljungberg H., Mikusiński G., Ranius T. 2003. Erratum to "Densities of large living and dead trees in old-growth temperate and boreal forests". *Forest Ecology and Management* 178: 355–370.

Strazds M. 2011. Conservation Ecology of the Black Stork in Latvia. Dissertation. Riga: University of Latvia.

Summary

Elements of the Forest: guidelines on closer-to-nature forest management /Viesturs Ķerus/

The Latvian Ornithological Society has created an educational video series "Elements of the Forest", with the support of BirdLife International and the David and Lucile Packard Foundation. Each episode focuses on some particular element of the forest and explains its importance. Among important elements of the forest are dead trees, woodpecker holes, large trees, undergrowth and the fringe of the forest.

Izglītojošo videofilmu ciklu "Mežu elementi" sagatavoja Latvijas Ornitoloģijas biedrība, pateicoties *BirdLife International* un "*David and Lucile Packard Foundation*" atbalstam.